

Jana Cviková

**Ku konceptualizácii
rodu v myslení
o literatúre**

ASPEKT • knižná edícia

Jana Cviková: Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre
Vedecké recenzentky:
prof. PhDr. Zdeňka Kalnická, CSc. a PaedDr. Ingrid Puchalová, PhD.

Roku 2014 vydali:
Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied
www.usvl.sav.sk

a
ASPEKT
www.aspekt.sk
Vyšlo ako 126. publikácia Knižnej edície ASPEKT.

Redakcia: ASPEKT
Grafická úprava a layout: Layout JS.
Copyright © Jana Cviková 2014
Cover design and illustration © Miša Chmelíčková 2014

Realizované aj s finančnou podporou Združenia vydavateľov a kníhkupcov Slovenskej republiky.

Produkcia CeTePe, s. r. o., Bratislava
Prvé vydanie
ISBN 978-80-8151-026-7
EAN 9788081510267

Jana Cviková

Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre

ASPEKT

ÚSTAV
SVETOVEJ
LITERATURY
SAY

Jana Cviková (1963) – prekladateľka, editorka, redaktorka, literárna vedkyňa. Je spoluzakladateľkou feministického kultúrneho časopisu *Aspekt* i rovnomennej vzdelávacej a publikačnej organizácie, na ktorej práci sa podieľa od začiatku deväťdesiatych rokov. Zaoberá sa feministickou a rodovou teóriou a praxou. Je editorkou a (spolu)autorkou viacerých publikácií. Pôsobí ako vedecká pracovníčka na Ústave svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied.

Erne, Ivete, Dominike, Jane, Julke, aspekťáčkam...

Obsah

Na úvod	9
1 Niektoré východiská a pojmy feministického a rodového výskumu	19
Feminizmy: druhá vlna feministického hnutia a iné	23
Rod a pohlavie	31
Nepreložitelný gender?	41
Hnutia a teórie	47
Feministický diskurz na Slovensku a v Českej republike	61
2 Feministická literárna veda	77
Začiatky feministickej reflexie literatúry	77
Rodový obrat v literárnej vede	85
K využívaniu kategórie rodu v literárnej historiografii	105
„Rod: užitočná kategória historickej analýzy“	109
Rod ako kategória literárnej historiografie	117
Ženská literatúra ako diskurzívna udalosť	121
Dejiny literatúry písanej ženami	129
Rod ako kritický nástroj rozkrývania mocenských vzťahov	139

3 Rodové sondy: trampoty s Encyklopédiou spisovateľov sveta	147
Svetovosť literatúry	151
Na jednej strane encyklopédie	159
Heslo: Christa Wolf	161
Christa Wolf o Karoline Günderrode	167
Christa Wolf – spisovateľka protestu	181
Heslo: Mary Wollstonecraft	183
Mary Wollstonecraft a Mary Wollstonecraft-Shelley	195
Heslo: Virginia Woolf	201
Ženská literárna tradícia: Virginia Woolf a Hana Gregorová	213
Na záver	233
Literatúra	237
Edičná poznámka	253
Príloha	254
Menný register	264
On Conceptualisation of Gender in Literary Studies (Summary)	269

¹ Feministická kritika vedy zasiahla aj naoko racionálnu vieru prírodovedných a technických odborov v produkciu „hodnotovo neutrálnych, objektívnych, nepredpojatých faktov o prirodzenom poriadku. Feministické analýzy ukázali, ako sú tieto metódy a fakty preniknuté rodovo určenými hodnotami a záujmami. Samozrejme to pre rôzne vedy [...] platí v rôznej miere a rôznymi spôsobmi. Napriek tomu sa zdá, že obvyklé postupy konceptualizácie a aplikácie vedeckej metódy spôsobujú neschopnosť výskumu vyprodukovať kultúrnu neutralitu, a to principiálne, nielen v praxi. Okrem toho rodové analýzy doložili, že kultúrna neutralita nie je prinajmenšom v niektorých kontextoch vôbec žiaduca. Človek, ktorý pracuje vedecky, ovplyvňuje, čo budeme vedieť o svete.“ (Harding 2004, 267) Pozri celú prehľadovú štúdiu jednej z najvplyvnejších predstaviteľiek feministickej kritiky vedy Sandry Harding, z ktorej úvodu tento citát pochádza.

² Ku kategórii rodu a jej vývinu vo feministickom výskume pozri napríklad Szapuová 1998; Butler 2003; Kiczková 2011. K základným pojmom pozri aj *Glosár rodovej terminológie*.

³ K chápaniu pojmu queer pozri napríklad Hark 2004; Kobová 2011.

Na úvod

V posledných desaťročiach 20. storočia sa najmä v sociálnych a humanitných vedách¹ pomerne široko etablovala takzvaná rodová perspektíva, ktorá sa rôznymi spôsobmi stala samozrejmosťou súčasťou ich skúmania. Nie je tomu inak ani v literárnej vede. Proces tohto etablovania mal výrazne medzinárodný charakter, napriek tomu sa však na úrovni národných filológií značne líšil a odlišná je aj miera zvnútorňovania rôznych východísk feministického výskumu a rodu ako analyzovanej a analytickej kategórie v jednotlivých oblastiach literárnovedného skúmania. Takéto zvnútorňovanie sa môže odohrávať na viacerých rovinách a v rôznych podobách konceptualizácie rodu:² od esencialistického stotožňovania rodu s pohlavím (autor-ky či autora, literárnej postavy, čitateľky a pod.) po chápanie rodu ako performatívnej a neustále performovanej kategórie či dekonštruujúce preznačovanie rodu ako súčasti vynúteného a opakovane vynucovaného heteronormatívneho poriadku *rod – rodová identita – túžba*, ktoré prehlbujú najmä queerové štúdiá (*queer studies*)³ a ktoré má v rámci rodového a feministického výskumu a v spojení s ním radikálny potenciál meniť literárnu vedu a spôsob, akým literárnovedný výskum kladie otázky sebe aj literárnym textom a ich literárnym i mimoliterárnym kontextom.

⁴ V tejto práci používam prevažne pojem literárna veda, ktorý zastrešuje literárnu teóriu, históriu a kritiku. Pri preklade citátov z textov iných autoriek a autorov, ako aj pri odvolávkach na konkrétne texty rešpektujem ich terminológiu; napríklad keď pojem feministická (literárna) kritika zastupuje celú literárnu vedu.

⁵ V zmysle väčšieho priestoru pre tvorbu autoriek, zvýšenej pozornosti venovanej dovtedy marginalizovaným autorským subjektom, témam a spôsobom ich stvárnenia, ako aj rôznorodého konceptualizovania rodových dimenzií literatúry, jej tvorby, recepcie, tradovania, hodnotenia.

⁶ Napríklad edícia *Die neue Frau* vo vydavateľstve Rowohlt; lektorka Angela Praesent o nej hovorí v diskusii *Ženská literatúra – geto, alebo šanca?* (Bronfen – Köchli – Müller – Praesent – Weigel 1995, 20 – 21) .

⁷ Opitz-Belakhal 2010.

⁸ Pozri napríklad Scott 1999. K chápaniu pojmu rod a jeho neskoršej kritike zo strany Joan Wallach Scott pozri aj Opitz-Belakhal 2010, 13 – 18, 23 – 24.

V germanistike, nemeckej amerikanistike a v literárnej vede⁴ nemecky hovoriacich krajín vôbec došlo v dôsledku feministického výskumu využívajúceho kategóriu rodu najprv k zmenám⁵ v literárnohistorickom a literárnokritickom diskurze. Literárna história musela aspoň čiastočne vziať na vedomie špeciálne zväzky ženských dejín literatúry, ako aj monografie o konkrétnych autorkách, tematické zborníky či jednotlivé štúdie; viac ženských mien s pozmenenými profilmi života a tvorby preniklo do literárnej historiografie, literárna kritika musela zasa vziať na vedomie rozrastajúci sa trh novo chápanej, feministicky preznačovanej ženskej literatúry so špeciálnymi ženskými edíciami,⁶ čo signalizovalo zmenu v čitateľskej recepcii. Ako sa pokúsím načrtnúť, najmä v ostatných dvoch desaťročiach si veľkú pozornosť získala metateoretická rovina, ktorá upriamuje pozornosť na rôzne aspekty literárnovedného výskumu, pričom netematizuje len sebareflexívnu rozmanitosť teoretických rámcov feministickej literárnej vedy, ale aj ich hranice a presahy.

Konkrétne metodologické využitie kategórie rod sondujem v jednotlivých častiach tejto publikácie, pričom sa usilujem zachytiť a reflektovať predovšetkým rozmanitosť významov pojmu rod napríklad tak, ako ich v prvom rade pre historické vedy už v roku 1986 kriticky podchytila historička Joan Wallach Scott (v slovenskom preklade 2006), ktorá považuje práve rozmanitosť za zdroj skutočnej životaschopnosti rodu ako výskumnej kategórie a perspektívy. Scott sa od osemdesiatych rokov 20. storočia svojimi historickými prácami a teoretizovaním koncepcie rodu⁷ ako analytickej kategórie výrazne podieľala na konštituovaní a kritike rôznych konceptualizácií kategórie rodu.⁸

Pre načrtnutie rámca svojho pozicionovania v publikácii *Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre* považujem za potrebné predstaviť motiváciu jej písania: Kniha vznikla pôvodne ako dizertačná práca, ktorú som napísala po tom, ako som sa dve desaťročia zaoberala feministickou praxou a feministickým myslením. Napísala som ju preto, aby som pomenovala, prehĺbila, doplnila, preskupi-

⁹ Nestotožňujem sa teda so skeptickým postojom voči používaniu výrazu feministická veda, resp. feministická literárna veda, ako ho v inom prostredí (nemecká univerzita) a v inom čase (polovica deväťdesiatych rokov 20. storočia), skrátka v inej situácii, vyjadruje napríklad Renate Hof, ktorá však tiež vyzdvihuje význam ženského výskumu (*Frauenforschung*) a vysvetľuje: „Omnoho dôležitejšie sa mi zdá ozrejmovať implikácie ženského výskumu v jednotlivých disciplínach a zdôrazňovať, že adjektívum feministický sa vzťahuje predovšetkým na spoločné ciele práce vedkýň a ženského hnutia existujúceho mimo univerzity.“ (1995, 33)

V druhej polovici 20. storočia sa spolu s druhou vlnou feministického hnutia od šesťdesiatych rokov v USA, resp. od sedemdesiatych rokov v Západnej Európe začínajú rozvíjať ženské štúdiá (*women's studies*; v Nemecku ako *Frauenforschung*) a neskôr rodové štúdiá (*gender studies*; v Nemecku ako *Geschlechterforschung*). Spája ich feministické východisko prepájajúce prax a teóriu, ako aj fokalizácia pohľadu cez (na) rôzne konceptualizácie kategórie rodu, ktoré sú na rozdiel od nevedomého rodovo určeného alebo rodovo zaťaženého nazerania do značnej miery explicitné. Zjednodušene možno povedať, že v prípade ženských štúdií či ženského výskumu prevažuje rod ako synonymum označení *žena, ženy*. Tento výskum teda v kontexte sociálneho hnutia spravidla nejakým spôsobom súvisí s politikou identity, zameriava sa na ženy a ich životné súvislosti. Zatiaľ čo v prípade rodových štúdií či rodového výskumu sa rod (najmä v začiatkoch) prevažne vnímal ako synonymum slov *ženy* a *muži*, *vzťahy žien a mužov/pohlaví*, pričom sa prostredníctvom viacerých polemických debát čoraz väčšími diferencoval, ale aj odpútal od priameho kontaktu s pôvodnou politickou hybnou silou – feministickým hnutím.

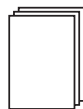
Rodové štúdiá sa niekedy chápu len ako študijný odbor (pozri napríklad Hark 2005), inokedy zasa zároveň ako synonymum rodového výskumu a niekedy aj feministického výskumu (pozri napríklad Braun – Stephan 2000, 9 – 15). V publikácii sa zo svojho hľadiska usilujem používať tieto pojmy v prvom význame, keď sa rodové štúdiá chápu ako študijný odbor, a pre výskum uprednostňujem pojem, ktorý explicitne pomenováva pôvod rodu ako analytickej kategórie, čiže *feministický výskum*, no zároveň sa v záujme presnosti vyjadrovania a súladu s doslovnými citátmi prispôsobujem práve používanej literatúre. Zhodujem sa s názorom: „Na rozdiel od označenia ‚ženský‘ alebo ‚rodový‘ výskum, ktoré sa väčšími zameriavajú na predmetnú oblasť analýz, vyzdvihuje adjektívum ‚feministický‘ politický impetus tohto vedeckého prúdu a označuje ho ako formu kritickej teórie.“ (Becker-Schmidt – Knapp 2000, 5) Podobne riešia používanie výrazov feministický výskum a rod ako analytická kategória slovenské filozofky, napríklad Kiczková – Szapuová, eds., 2011; Farkašová 2006.

la a nanovo preskúmala svoju vlastnú skúsenosť s feministickou literárnou vedou, ktorá sa pred viac ako dvoma desaťročiami pre mňa stala radikálnym obratom vo vnímaní literatúry a jej reflexie. Okrem prežívania a premýšľania kategórie rodu, ktorá ma naučila spochybňovať všetky zdanlivé samozrejmosti bežnej skúsenosti, bežného myslenia, umeleckého zobrazenia i vedeckého poznania, mi ako seabedomú súčasť feministických teórií priniesla interdisciplinaritu, resp. transdisciplinaritu, ktoré našli v deväťdesiatych rokoch 20. storočia výraz predovšetkým v rodových štúdiách, resp. vo feministickom a rodovom výskume.

Názov *Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre* obsahuje kľúčový metodologický moment feministických a rodových teórií *rod*, ako aj pokus priblížiť sa jeho mnohotvárnosti; v samotnom texte som sa vzhľadom na historický a aktuálny kontext na Slovensku rozhodla pre používanie pojmu *feministická literárna veda*, vystihuje totiž spoločensko- a vednokritickú feministickú poznávaciu motiváciu takto orientovaného literárnovedného výskumu, ku ktorej sa opakovane vraciam.⁹ V neposlednom rade je podoba tejto publikácie výsledkom môjho hľadania, ako preklenúť minulosť a súčasnosť vlastnej dvadsaťročnej skúsenosti a ponúknuť také uvažovanie o feministickej literárnej vede a kategórii rodu, ktoré prispeje k ich diferencovanejšiemu chápaniu – predovšetkým v literárnovednej reflexii na Slovensku.

Publikácia sa skladá z troch častí – (1) *Niektoré východiská a pojmy feministického a rodového výskumu*, (2) *Feministická literárna veda*, (3) *Rodové sondy: trampoty s Encyklopédiou spisovateľov sveta*, pričom všetky tri sú prepojené otázkami súvisiacimi s konceptualizáciou rodu v myslení o literatúre. Nielen prvú kapitolu, v ktorej sa stručne a výberovo venujem základným pojmom a východiskám feministického, resp. rodového výskumu, ale aj ďalšie dve kapitoly a ich podkapitoly komponujem tak, aby vždy spolu s konkrétnym spracovávaným materiálom (ako rôzne podoby literárnej historiografie alebo analýzy konkrétnych literárnohistorických či literárnohisto-

¹⁰ Uvedomujem si, že aj po dvoch desaťročiach ma pri písaní tejto práce prenasledovala skutočnosť, že – ako to vyjadrila z perspektívy rakúskej bádatelky Veronika Wöhrer – v medzinárodnom kontexte som/sme po roku 1989 vkročili „do oblasti ‚Gender Studies‘, ktorá bola v tejto chvíli v iných regiónoch a predovšetkým na tzv. ‚Západe‘ už veľmi diferencovaná a čiastočne etablovaná. Existovali vymedzené štruktúry, určité tradície, vypracované teórie, uznávané vedecké ‚veličiny‘ atď.“ (2001, 140). Ostalo vo mne presvedčenie, že treba dobiehať niečo, čo sa dobehnúť nedá, a preto sa pokúšam nájsť si svoj spôsob preklenutia týchto odlišných východísk – čo sa zrejme prejavuje aj v spôsobe písania tejto publikácie.

ricky dotovaných textov) obsahovali aj teoretické a metodologické východiská variované podľa potrieb a možností danej kapitoly.

Cieľom mojej práce je poskytnúť pokiaľ možno syntetizujúci pohľad na situáciu feministickej literárnej vedy a konceptualizáciu rodu v literárnej vede¹⁰ a zároveň ponúknuť niekoľko názorných analytických sond, ktoré umožnia náhľad do uvedených oblastí. Keďže za najdôležitejšiu považujem sprostredkovateľskú úlohu tejto publikácie, usilujem sa o to, aby som pri konštruovaní jedného z možných príbehov feministickej literárnej vedy v kontexte feministickej teórie a praxe podľa svojich možností, disciplinovaných rámcom pôvodnej dizertačnej práce, ako aj vlastnej skúsenosti a teoretickej výbavy, zohľadnila nielen zahraničné, ale aj domáce podnety, resp. minimálne domáci kontext, do ktorého spomínané zahraničné podnety prichádzajú. Tento príbeh nemá jednotnú líniu – tvoria ho skratky, digresie, zámlky, mikropříbehy. Zvoleným prístupom sa pokúšam urobiť zadosť jednak objektívne rozsiahlym a rozmanitým podobám poznania, ktorých rozsah a rozmanitosť kontrastuje s doposiaľ prevažujúcim monolitickým, deskriptívne a lineárne nastaveným chápaním feministickej literárnej vedy na Slovensku, jednak svojej dlhodobej zaangažovanosti v pertraktovanej problematike.

Tomuto východisku zodpovedá aj zvolená forma textového a vizuálneho stvárnenia: V základnom texte kladiem do popredia snahu o čo najväčšiu možnú kontinuitu a komunikatívnosť svojho výkladu pertraktovanej problematiky, za nemenej dôležité však považujem poznámky, či už v podobe odkazov, alebo upozornení a čiastkových reflexií, ktoré sa stávajú nástrojom diverzifikácie tohto – nevyhnutne redukovúceho – prístupu.

Vzhľadom na svoje odborné zameranie (slovakistika – germanistika) vychádzam predovšetkým z germanistiky a literárnej vedy v oblasti nemecky hovoriacich krajín, ktoré okrem istého pôvodného prínosu zaujímavým spôsobom integrovali a kriticky rozvíjali významné inšpirácie feministických a rodových teórií – najmä z USA, Francúzska a Talianska. Zároveň siaham po výsledkoch

¹¹ Spolu s Janou Juráňovou som pôsobila ako jeho zodpovedná redaktorka.

¹² Pre výberovú bibliografiu textov uverejnených v časopise *Aspekt*, ktoré sa vzťahujú k feministickej reflexii literatúry a konceptualizácii rodu, pozri *Prílohu*. Zároveň – ako vidno v *Literatúre* – tu využívam viacero publikácií, ktoré vyšli od roku 1996 do konca roka 2014 v knižnej edícii ASPEKT (celkom vyšlo v uvedenom období 120 titulov).

¹³ Prvá feministická knižná publikácia (preklady štúdií a pôvodné štúdie k prekladom) *Štyri pohľady na feministickú filozofiu* (Nagl-Docekalová – Weisshauptová – Fox-Kellerová – Codeová; Farkašová – Kalnická – Kiczková, eds., 1994); prvá pôvodná knižná publikácia z feministickej teórie *Príroda: vzor žena?!* (Kiczková 1998); zborník, ktorý bol prvou publikáciou Centra rodových štúdií *Otázky rodovej identity vo výtvarnom umení, architektúre, filme a literatúre* (Kiczková a kol. 2000) a ďalšie.

¹⁴ Na širokej spolupráci bolo založených všetkých 21 čísel časopisu antologického charakteru; témy niektorých čísel boli výsledkom priameho editorského spolupôsobenia pozvaných odborníkov: napríklad *Aspekt 1/1998 Myslenie žien* venovaný feministickej filozofii vznikol v editorskej spolupráci s filozofkami z katedry filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Etelou Farkašovou, Zuzanou Kiczkovou a Marianou Szapuovou; *Aspekt 2/1998 Priestory žien* venovaný feministickej architektúre v editorskej spolupráci s teoretickou architektúrou Monikou Mitášovou; *Aspekt 2/2001 D(r)ámy* o feministickom divadle v editorskej spolupráci s teatrologičkami Annou Gruskovou a Janou Bžochovou-Wild.

¹⁵ Pozri aj *Feminizmy pre začiatočníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku* (Cviková – Juráňová, eds., 2009).

¹⁶ Prítomnosť časopisu v lexikónovom hesle je dokladom „viditeľnosti“ jeho existencie. Na druhej strane sú však niektoré informácie nepresné, napríklad uvedený počet zväzkov knižnej edície (20) bol už pred vydaním lexikónu vyšší.

výskumov na Slovensku, ako aj po stimuloch a materiáloch, ktoré vznikli v Českej republike.

Významným zdrojom môjho vlastného poznávania feministického myslenia bol od svojho vzniku feministický kultúrny časopis *Aspekt* (a súvisiaci kontext publikačných a vzdelávacích projektov), ktorý vychádzal v rokoch 1993 – 2004¹¹ a na Slovensku i v Českej republike bol prvým špecializovaným médiom prinášajúcim podnety z oblasti feministických a rodových teórií.¹² Zároveň sa spolu s ďalšími z historického hľadiska prvolezeckými publikáciami¹³ vďaka spolupráci s odborníkmi a odborníkmi z rôznych spoločenskovedných disciplín a praxe¹⁴ podieľal na vytváraní rodového diskurzu na Slovensku (sčasti i v Českej republike) a spoluurčoval jeho podobu v oblasti feministických teórií.¹⁵ Pre oblasť reflexie literatúry to v publikácii *Lexikon teorie literatury a kultury* (Nünning a kol., Trávníček – Holý, eds., čes. vydanie 2006, 217 – 221) konštatuje aj heslo *feministická literární teorie*, ktoré editori českého vydania doplnili o „informácie z českého prostredia“, teda aj o informácie o slovensko-českom časopise *Aspekt*.¹⁶

Poďakovanie

Táto monografia vznikla vďaka príležitosti, ktorú mi dal Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied, kde som v rokoch 2009 až 2013 absolvovala internú doktorandúru ukončenú dizertačnou prácou (jej školiteľkou bola doc. PhDr. Dagmar Košťálová, CSc.; oponentkami boli prof. PhDr. Eteľa Farkašová, CSc., prof. PhDr. Zdeňka Kalnická, CSc. a PhDr. Ingrid Puchalová, PhD.). Získala som tak pod záštitou akademickej inštitúcie cenný priestor a kontext na reflexiu a rozvinutie svojej dlhoročnej práce v oblasti literatúry – jej prekladu, vydávania, kritiky, teoretizácie či popularizácie – i v oblasti feministickej a rodovej teórie a praxe, ktorej som sa od roku 1993 venovala predovšetkým na pôde mimovládnej organizácie ASPEKT.

Ďakujem svojej rodine a všetkým, čo so mnou mali trpezlivosť a podporovali ma v práci.

¹ V USA možno začiatky druhej vlny feministického hnutia a feministickej reflexie datovať ešte skôr – zvyknú sa spájať napríklad s vydaním knihy Betty Friedan *The Feminine Mystique* (Mystika ženskosti), ktorá vyšla v roku 1963 (v českom preklade pod nepreloženým názvom *Feminine Mystique*, 2002). Pozri napríklad aj Moi 1989, 33; Szapuová 2011.

I

Niektoré východiská a pojmy feministického a rodového výskumu

Pri vstupe do publikácie o konceptualizácii rodu v myslení o literatúre stála v popredí môjho záujmu otázka, ako v danom rámci pracovať s komplexnosťou problematiky feministických a rodových teórií tak, aby text aspoň prostredníctvom vybraných relevantných (a ďalej vedúcich) odkazov načrtnol základné informácie o rozmanitosti, ktorú tieto teórie za dobu svojho jestvovania dosiahli, ako aj evokoval otvorenosť a (seba)kritickosť ako kľúčové charakteristiky týchto teórií. Napokon, v krajinách hovoriacich po nemecky, na ktoré – ako som už uviedla – sa predovšetkým orientujem, má táto história už viac ako štyridsať rokov.¹ A aj na Slovensku a v Českej republike, ktoré nezažili druhú vlnu feministického hnutia, sa dnes môžeme obzrieť za vyše dvadsaťročnými snahami o disciplinárne a interdisciplinárne presadzovanie feministickej reflexie a o používanie a konceptualizáciu kategórie rodu ako analytickej kategórie.

Uplynulo už ďalších desať rokov od chvíle, čo český filozof Mirek Vodrážka v odpovedi na otázku, čo sa stalo a čo sa nestalo s fe-

² Na podujatí k desiatemu výročiu existencie feministickej organizácie ASPEKT sa v novembri 2003 konal aj seminár pod názvom Čo sa stalo a čo sa nestalo s feminizmami v Slovenskej republike a v Českej republike (seminár s tými, čo to zažili a prežili, a s tými, čo ich to zaujíma), na ktorom vystúpili Ľubica Lacinová (*Subjektívne dejiny slovenského feminizmu*), Etela Farkašová (*Bola to naozaj šťastná zhoda okolností*), Zuzana Kíczková (*Stretnutie s feministickou filozofiou bol na začiatku skutočne osobný a intelektuálny šok*), Šarlota Pufflerová (*My sme sa sami tiež rodovo scitlivelí*), Mirek Vodrážka (*Diskursivní smrt a feminismus bez feminizmu*), Veronika Wöhrer (*Spôsob hovorenia o feminizme na Slovensku ako o činnosti by som nazvala „doing feminist“*), Anna Daučíková (*Aspekt dal priestor reflexii lesbizmu*). Prostredníctvom mailovej správy krátko bilancovala Libora Oates-Indruchová zo spolupracujúcej pražskej organizácie Gender studies, o. p. s. Okrem najväčšej zmeny v Českej republike, že „rodové otázky pomaly, ale isto prenikajú do médií, ako aj do vládnych štruktúr“ či na vysoké školy, sa zmenila aj o situácii v literárnej vede: „V mojom odbore, v literatúre, je nás pomerne dosť, ale [...] nerozpracováваме teoretické rámce ani systematicky neštudujeme feministické otázky relevantné pre literatúru. No možno by som len chcela za tú krátku dobu priveľa.“ (Libora Oates-Indruchová 2003, s. p.) Dostupné na: <http://archiv.aspekt.sk/desat.php?desat=36>

³ „Termín zavedl sociolog Zygmunt Bauman, aby tímto pojmom vyjádřil specifické odloučení, povrchnost, plytkost, časové zploštění a rozdělení pro navzájem nespojené fragmenty, kdy výsledkem je jakýsi ‚diskurs bez diskursu‘. Média, společnost i lidé se nezajímají o feminismus, ale pouze o jeho fragmentární atraktivní aspekty. [...] Tak je možno prezentovat a podávat ve společnosti ‚feminismus bez feminizmu‘, protože podstatou adiaforizace je vlastně informace bez poznání a dívání bez vidění či vyhýbání se sociálnímu nebo diskursivnímu sblížení.“ (Vodrážka 2003, s. p.)

⁴ Adjektíva feministický a rodový (diskurz, výskum a pod.) používam zdvojene, paralelne, resp. synonymicky vtedy, keď chcem rešpektovať ich označovanie v rôznych kontextoch a súčasne zdôrazniť ich vzájomnú prepojenosť. Navyše na Slovensku v deväťdesiatych rokoch skutočne vznikol (vedomý) rodový diskurz v užšom význame, t. j. používajúci rod ako analytickú kategóriu, zároveň s (vedomým) feministickým verejným a odborným diskurzom.

minizmami v Slovenskej republike a v Českej republike za uplynulé desaťrocie,² upozornil na nevyhnutnú limitovanosť a mimoriadnu nestabilitosť feministického diskurzu v našom priestore v dôsledku jeho *diskontinuity*, *dis-inštitucionalizácie* a *adiaforizácie*³. Na Slovensku i v Českej republike sme sa po roku 1989 ocitli zoči-voči celoštruktúrnej diskontinuite:

Paradoxne řečeno – jsme „spojeni“ či určeni trojí diskontinuitou. Za prvé s vlastní feministickou minulostí. Za druhé diskontinuitou se západním feminismem. A za třetí hlubší diskontinuitou symbolickou, protože budova mužské diskursivity spočívá na ženské absenci. Kontext diskontinuity tak určuje nejen to, jak o věci sami přemýšlíme, hovoříme a můžeme hovořit, ale i to, jak jsme sami druhými vnímáni. (Vodrážka 2003, s. p.)

Historická aj aktuálna situácia feministického a rodového diskurzu⁴ na Slovensku ma podnietila k tomu, aby som sa na tomto mieste venovala vzťahu protestného hnutia, feministického hnutia a akademického feminizmu, pričom z rôznych hľadísk upriamujem pozornosť na pluralitu feministických východísk. Okrem vyššie citovanej trojakej diskurzívnej diskontinuity, na ktorú sa v mojom prípade navrášila ešte diskontinuita v akademickej práci, je koniec koncov i táto pluralita dôvodom, prečo sa môžem len útržkovito – skôr na úrovni „exkurzov“ – vyjadriť k vybraným pojmom, ktoré považujem za kľúčové pre pochopenie feministickej reflexie v mnohosti jej hlasov. Ďalšie exkurzy do konceptov a postupov feministických teórií som sa pokúsila zakomponovať aj do dvoch nasledujúcich kapitol. Zároveň sa usilujem svoje nevyhnutne čiastkové pertraktovanie základných pojmov a problémov dopĺňať odkazmi na bohatstvo existujúcej literatúry, či už v podobe uvádzacích kompendií, populárno-náučných publikácií, alebo vedeckých monografií.

⁵ „A tato hluboká proměna mentality představuje v německých dějinách zásadní politický a kulturní přelom.“ (Gilcher-Holteyová 2004, 118)

Feminizmy: druhá vlna feministického hnutia a iné

Nové ženské hnutie vzniklo v istej fáze antiautoritatívneho hnutia, súčasne v odpore k tomuto hnutiu a ako dôsledok tohto hnutia.

Sigrid Damm-Rüger: *Antiautoritärer Anspruch und Frauenemanzipation – Die Revolte in der Revolte* (Bendkowski – Bovenschen – Damm-Rüger – Plogstedt 1988, s. p.)

„Sociální hnutí vznikají ze sociálního jednání, které činí zjevnými konflikty a napětí ve společnosti.“ (Gilcher-Holteyová 2004, 15) Touto vetou sa začína prvá kapitola publikácie Ingrid Gilcher-Holteyovej *Hnutí '68 na Západě* s upresňujúcim podtitulom *Studentské bouře v USA a západní Evropě*. Zaoberá sa medzinárodným študentským hnutím šesťdesiatych rokov 20. storočia a jeho podobami v USA, Spolkovej republike Nemecko, Francúzsku a Taliansku, nesenými ideami *novej ľavice*, ktorá mala nahradiť (v socialistických i kapitalistických krajinách) zdiskreditované podoby *starej ľavice*. Autorka vychádza vo svojej analýze z definície sociálneho hnutia ako spojenectva založeného na kolektívnej identite, obmedzeného na určitú dobu a zameraného na sociálnu zmenu. Zdôrazňuje fluidný charakter hnutia ako sociálneho fenoménu prinášajúceho nové témy a zorné uhly do verejnej diskusie a upozorňuje na rozhodujúci význam myšlienkového identity – symbolického systému sebaopohopenia a sebaistoty – pre mobilizáciu sociálneho hnutia, ktorá závisí od štruktúrnej nespokojnosti. (Gilcher-Holteyová 2004, 27 a 105)

Za najzásadnejšiu zmenu v dôsledku hnutia '68 autorka považuje – hlavne v Spolkovej republike Nemecko – zmenu štruktúr mentality, teda prekonanie autoritárskeho fungovania spoločnosti.⁵ V Nemecku mal Sozialistischer Deutscher Studentenbund – SDS (Socialistický zväz nemeckého študentstva) silné protifašistické zameranie, orientoval sa na vyrovnávanie sa s minulosťou. No aj v mimoparlamentnej opozícii pretrvávalo rozdelenie osobného a politického pozdĺž rodovej demarkačnej línie, preto začiatkom

⁶ Odkaz na diskusiu o vzniku nového ženského hnutia v Nemecku, ktorá sa odohrala pri príležitosti dvadsiateho výročia hnutia '68 pod názvom *Antiautoritärer Anspruch und Frauenemanzipation – Die Revolte in der Revolte* (Antiautoritatívny nárok a ženská emancipácia – Revolta v revolte; Bendkowski – Bovenschen – Damm-Rüger – Plogstedt 1988).

⁷ Sigrid Damm-Rüger – tá, čo prvá hodila paradajkou, keď predsedníctvo zjazdu SDS v Berlíne neotvorilo priestor na diskusiu po prejave Helke Sanders o postavení žien, a obrátila tak akcionistické prostriedky hnutia do jeho vnútra; od tohto činu sa symbolicky datuje začiatok nového ženského hnutia v Nemecku, pozri napríklad zborník príspevkov *Wie weit flog die Tomate?* (Ako ďaleko letela paradajka?; Feministisches Institut der Heinrich-Böll-Stiftung, ed., 1999). Hoci treba pripomenúť, že samotná aktérka sa bránila historickej mýtizácii tejto udalosti, podobne ako odmietala mýtizáciu hnutia '68 a všetkých ďalších udalostí a ich aktérok a aktérov (Bendkowski – Bovenschen – Damm-Rüger – Plogstedt 1988). Sybille Plogstedt – ako uvádza v citovanom rozhovore – pôsobila aj v Československu. Pozri aj Pažout 2004, 141. O histórii druhej vlny ženského hnutia v Nemecku v kontexte medzinárodného hnutia a počiatkov feministickej literárnej vedy pozri napríklad Osinski 1998.

⁸ Silvia (v citovanom rozhovore sa jej meno uvádza ako Sylvia, v jej vlastných publikáciách ako Silvia) Bovenschen je autorka široko diskutovanej teoretickej state *Über die Frage: gibt es eine „weibliche“ Ästhetik?* (O otázke: existuje „ženská“ estetika?). Položila si v nej otázku, ktorá rezonovala medzi nemeckými feministkami v polovici sedemdesiatych rokov 20. storočia, či existuje špecificky „ženská“ estetika; ako uvádza v rozšírenom podtitule, táto otázka sa niekedy menila na zamýšľanie sa nad pôvodom a možnosťami ženskej tvorivosti vôbec (Bovenschen 1976). Bovenschen kritizovala teoretický deficit vo feministickej literárnej vede sedemdesiatych rokov, ktorá sa väčšmi zaujímala o literárne texty zobrazujúce „skúsenosť žien“ a o kritiku zobrazovania žien zo strany autorov než o teoretickú fundovanosť svojich prístupov. Pozri aj Bovenschen 1979; Babka 2007, 44.

roku 1968 vznikla ako „revolta v revolte“⁶ Aktionsrat zur Befreiung der Frauen (Akčná rada pre oslobodenie žien). Jedna z účastníčok tejto feministickej revolty⁷ formulovala spätne názor o nevyhnutnosti diferenciacie hnutia '68 obsiahnutej v hnutí samotnom:

Ak bolo študentské hnutie dôsledkom celého zväzku mimouniverzitných spoločenských a vnútrouniverzitných vývinových aspektov a problémov, tak bolo nové ženské hnutie dôsledkom rozporuplnej sociálnej situácie žien v spolkovej republike a aj žien na vysokých školách a v SDS a aj dôsledkom samotného študentského hnutia. (Bendkowski – Bovenschen – Damm-Rüger – Plogstedt 1988, s. p.)

Antiautoritatívne hnutie sa postupne rozpadá na subkultúry „jež se seskupují kolem [...] projektů (antiautoritářské mateřské školy, skupiny pomáhající ženám, svépomocné skupiny, společenství společně bydlících, projekty pro okrajové skupiny, občanské iniciativy, akční výbory, skupiny vytvořené *ad-hoc*), které se snaží budovat alternativní životní formy a zkoušet nové politické způsoby jednání.“ (Gilcher-Holteyová 2004, 100) Od hnutia '68 sa odvíjajú následnícke hnutia – feministické, alternatívne, ekologické – a vo Francúzsku a Nemecku zapôsobilo aj na stranícko-politickú scénu a politickú kultúru (Gilcher-Holteyová 2004, 108 a 112).

V rozhovore s tromi účastníkmi iniciačných udalostí nového ženského hnutia pri príležitosti ich dvadsiateho výročia sa Silvia Bovenschen⁸ s dôrazom na individuálno-kolektívny rozmer hnutia zamýšľala nad spôsobom spomienkového rekonštruovania týchto chvíľ, ktoré sa stali historickými, zo strany priamych aktérok a aktérov hnutia '68, ktorí pritom nereagujú len na vlastnú potrebu, ale predovšetkým na objednávku spoločnosti:

Ako jednotlivci si spomíname na minulosť tým, že si spomíname na seba samých v tejto minulosti, ktorá by asi nemohla byť taká, aká bola, keby sme boli vždy len jednotlivcami. My jednotlivci sme kolektívnymi, očitými svedkami a svedkami, ktorí počuli, svedkami toho, čo sme kedysi sami zorganizovali. [...] No pretože sme